

Коваленко Н. Д.

кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри української мови

Кам'янець-Подільський національний університет

імені Івана Огієнка

м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна

НАЗВИ РІЗДВЯНИХ СВЯТ У СКЛАДІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Фразеологізми з компонентами-назвами календарних свят зберігають духовні та обрядово-звичаєві цінності нації, тому так важливо виявити їх семантичні можливості територіальне поширення. У майбутньому це дозволить з'ясувати проблемні питання про збереження чи втрату говіркових явищ, про нашарування та глибинний у часі зв'язок між діалектизмами і власне компонентами фразеологізмів. Особливо це важливо в умовах тенденції до втрати багатьох народних обрядів та звичаїв, стрімкої мобільності населення тощо.

Мета нашої розвідки – виявити фраземи із компонентами-назвами різдвяних свят на матеріалі словників фразеології говірок, текстів діалектного мовлення, інших джерел, проаналізувати семантику та етнокультурну символіку.

У Різдвяному обрядовому комплексі існує певний ряд головних свят, для яких характерним є ритуальне наповнення. Різдвяні свята – це цикл церковно-календарних свят від Різдва Христового (25 грудня / 7 січня) по Різдвяний день (8 січня / 21 січня). Одним із найважливіших елементів цього комплексу є вечір у переддень Різдва, який на різних територіях України номінують *свят-вечір*, *Святий вечір*, *Свята вечеря*, *багата кутя*, *Вілія*, *Коляда*. Саме у цей день закінчується піст, а тому на столах господарів завжди повинні бути пісні страви.

За матеріалами фразеологічних словників українських говірок, у лемківських зафіксовано фразеологізми, у яких опорним компонентом є номінація Святий вечір: забанути си як у Святом вечеру циганові ягоди «нестерпно хотіти чогось» [3, с. 89]; захчєті са як циганскому дзецку ягод на сятый вечур [1, с. 130], а на Поділлі до сьогодні побутує вираз захтів як ягід в Різдво. Мотивація образних висловлювань цілком прозора – на столі у святковий передвечір Різдва свіжих ягід бути не може, отже, це нездійсненне бажання.

Фразеологізм цього ж ареалу *лем до бочки на сятуй вечур одложьти* [3, с. 165], *лем до бочки на сятый вечур одложьти* [8, с. 130] вживають зі значенням «дуже мало, мізерна кількість чого-небудь». В основі семантики є те, що на Святий вечір не потрібно запасатися їжею, адже це останній день посту, коли не працюють, усе наперед має бути приведено до ладу.

На перший день Різдва виконували коляди, як правило, вони хвалили сонце, зорі, місяць, дощ, урожай, а також для звеселення і прославлення господаря та господині. У говірках Гуляйпільського району Запорізької області зафіксовано порівняльний фразеологізм *як колядна свічка*, що номінує «високу і худу» дівчину [2, с. 168]. Ймовірно, йдеться про свічку, яку запалювали на Різдво, з якою колядували.

Фразеологізм із компонентом *Різдво* виявлено у лемківських говірках *зробьїти на трєтїй ден по Рїстві* «невчасно, із запізненням зробити»

[3, с. 120], *прийти третій день по Рістві* «невчасно, із запізненням» [1, с. 113]; у західноподільських – *на четвертий день Різдва*.

У словнику лемківських говірок фразеологізм *на третій день по Різді* фіксується із двома значеннями: 1. «Невчасно». 2. «Ніколи» [3, с. 73]. Отже, аналізована одиниця доповнює фразеосемантичний ряд на позначення поняття «ніколи», наповнений фразеологізмами, які побудовані за моделлю «на + день святого (церковне свято)», що імітує народно-християнський календар й утворена за аналогією до традиційних у селянському середовищі словосполучень на позначення часу, в яких називаються імена святих або церковні свята: *на маленького Юрія, на кінського Петра, на кінський Великдень та ін.*

Різдвяний день – останній день Різдвяних свят, у який не працювали, ходили в гості й запрошували гостей до себе, пригощаючи одне одного, і оголошували «виряджання (проганяння свят)». У говірках Західного Поділля кажуть: *се ўже йак трета ж'інка ў хат'і так само ўже трете с'вато* (с. Бережанка Черновецького р-ну Хмельницької області). Отже, фразеологізм *трете свято* вживають зі значенням «не таке радісне свято, як у перший день» (у триетапному святкуванні), коли вже закінчується святкування і час готуватися до повсякденної роботи та клопотів. Вважаємо, що у цьому виразі йдеться про третій день свят, а не про третє свято (наприклад, Третій Спас чи «... а той третій празник – то є Водохреща...»).

Рідковживаними та локальними є фразеологізми слобожанських та степових говірок, утворені з компонентом Меланія (Маланка). Йдеться про святкування Маланки (день пам'яті преподобної Меланії): *на'йістис'а йак Мелан'їа (Мелан'їа) на об'їд'ї* – «дуже добре, досита наїстися» [4, с. 67]. В основі цього фразеологізму є натяк на *Щедрий вечір* у переддень *Старого Нового року (свято Маланки)*, коли звичайно готували багате пригощання. Інший вираз *наробити в'їд Меланки до Кол'адки* має значення «дуже мало зробити; зовсім, ніскільки не зробити» і вживається у східнослобожанських говірках південно-східного наріччя української мови [4, с. 67]. Семантичне значення цього виразу побудоване на тому, що свято Маланки і колядки припадають на один і той самий час.

У говірках Гуляйпільського району Запорізької області записано цікавий фразеологізм *Меланку возити* зі значенням «не говіркий» [2, с. 153], образна семантика якого ґрунтується на тому, що хто возить Меланку, той не бере участі у дійстві, а мовчить, виконуючи свою роботу.

Фразеологізми з досліджуваними компонентами як особливі мовні знаки підтверджують чітко виражену національну самобутність діалектного мовлення. Цілком очевидним є факт повного збігу семантики, компонентного складу та структури деяких фразем у різних діалектах, у літературній мові та діалектах.

Отже, у живому говірковому мовленні постійно відбувається поновлення форм і семантики, поява нових мотивацій, розвиток варіантів через ізолекси на базі існуючих конструкцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братіслава: Словацьке педагогічне вид-во. Відділ укр. літ-ри в Пряшеві, 1990. 160 с.

2. Грица Т. Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької обл.: дис. ... канд. філ. наук.: 10.02.01. Харків, 1996. 181 с.

3. Ступінська Г. Ф., Битківська Я. В. Фразеологічний словник лемківських говірок. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 464 с.

4. Царьова І. В. Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східно-слобожанських говірок: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во «Інновація», 2015. 258 с.

Оскірко О. П.

здобувач кафедри

української мови та методики її навчання

Уманський державний педагогічний університет

імені Павла Тичини

м. Умань, Черкаська область, Україна

ГОВІРКИ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ ЯК ОБ'ЄКТ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

У мовознавстві кінця ХХ – початку ХХІ століть спостерігаються прогалини у вивченні діалектної лексики. Діалектологи, усвідомивши здатність лексичної системи до динаміки, що позамовні чинники активно впливають на діалектичні межі, адже відсутність говіркових описів на всіх можливих структурних рівнях довгий час не дозволяла пошуковцям здійснити внутрішнє членування Подільського говору, з'ясували, що сучасні дослідники визначили основним завданням своїх наукових досліджень вивчення лексико-семантичної системи говору, його внутрішнього членування та визначення зовнішніх меж говору Поділля.

Аналіз наукової літератури дає підстави для твердження відсутності єдиної думки серед науковців щодо меж між наріччям, а саме виокремлення східної межі подільського говору.

Сучасні діалектологи Г. Березовська, Г. Мартинова, Т. Тищенко – дослідники подільського говору, давно вже помітили таку особливість, що у структурному відношенні він не є монолітним. На матеріалі тематичних груп лексики: побутової (Г. Мартинова), сільськогосподарської (Т. Тищенко), одягу та прикрас (Г. Березовська), будівництва (Л. Поліщук), встановлено східну межу подільського говору. Приміром Г. Мартинова, дослідивши побудову лексики правобережної Черкащини, констатує, що територія по обидва боки р. Гнилий Тікич є регіоном, де сходяться і взаємопроникають ізголоси подільського і середньонаддніпрянського явищ. Т. Тищенко розширила мережу саме подільських говірок і встановила, що територія від кордону Вінницької і Черкаської областей до р. Гнилий Тікич, а це західні райони Черкащини, членуються шістьма пасмами ізголос, три з них накладаються на пасма, які вичленувала Г. Мартинова [5]. Г. Березовська, скартографувавши лексеми тематичних груп назв одягу, взуття та прикрас на лексико-семантичному й фонетичному рівнях, стверджує, що крайні східні ізголоси, які